

CZU: 94(478)“13/14”

[https://doi.org/10.59295/sum4\(184\)2024_01](https://doi.org/10.59295/sum4(184)2024_01)

RAPORTURILE DINTRE DOMNII MOLDOVEI ȘI ORĂȘENII CETĂȚII ALBE

*Alexandru BEJENARU,**Universitatea de Stat din Moldova*

Subiectul principal al acestui articol constă în prezentarea evoluției raporturilor dintre domnii Țării Moldovei și orășenii Cetății Albe de la sfârșitul secolului XIV și până la cucerirea orașului de către Imperiul Otoman în 1484. După o prezentare generală a opiniilor exprimate în istoriografie privind statutul Cetății Albe în componența voievodatului românesc est-carpatic, vor fi analizate principalele episoade aduse în favoarea ideii unei poziții deosebite deținute de comunitatea orașului de pe limanul Nistrului în interacțiunile sale cu puterea domnească. Rezultatele acestei analize sugerează existența unei dinamici în raporturile cu voievozii Țării Moldovei, care s-a schimbat la mijlocul secolului XV în urma modificării situației internaționale și a dus la slăbirea influenței grecilor și genovezilor în Cetatea Albă pe timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

Cuvinte-cheie: *Cetatea Albă, Țara Moldovei, pârcălab, Genova, Caffa, Moncastro, Maurocastro, Asprokastron.*

THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE MOLDAVIAN PRINCES AND THE CITIZENS OF CETATEA ALBĂ

The main subject of this article is focused on the evolution of the relations between the rulers of the Principality of Moldova and the citizens of Cetatea Albă from the end of the 14th century until the conquest of the city in 1484 by the Ottoman Empire. After a general presentation of the opinions expressed in historiography regarding the status of Cetatea Albă within the Romanian East-Carpathian voivodeship, the main attention will be given to the analysis of the main episodes in favor of the idea of a special position held by the community of the city on the Dniester bank in its interactions with the princely power. The results of this study suggest the existence of a dynamic relationship with the Moldavian voivodes, which changed in the mid-15th century because of the shifting international situation and led to the weakening of the Greek and Genoese influence in Cetatea Albă during the reign of Stephen the Great (1457-1504).

Keywords: *Cetatea Albă, the Principality of Moldova, pârcălab, Genoa, Caffa, Moncastro, Maurocastro, Asprokastron.*

Introducere

Una din problemele majore legate de istoria Cetății Albe în componența Țării Moldovei reprezintă definirea exactă a statutului său politico-juridic. Principalul port al principatului românesc est-carpatic de pe limanul Nistrului, care a fost atestat pentru prima dată sub numele de Maurocastro de către genovezi în 1290 [1, p. 147] și a fost cunoscut la fel sub alte nume în izvoarele timpului, precum Moncastro, Asprokastron etc., ocupa un loc însemnat în viața economică a întregii regiuni. În același timp, caracterul restrâns și precar al izvoarelor cunoscute a lăsat multe necunoscute în tabloul general al modului de organizare internă a comunității Cetății Albe și a tipului de relații pe care aceasta o avea față de puterea domnească, generând apariția mai multor opinii în cadrul istoriografiei privind un statut deosebit al principalului port moldovelesc datorită rolului său comercial deosebit. Scopul acestui articol constă în analiza evoluției raporturilor dintre voievozii Țării Moldovei și orășenii Cetății Albe, pentru a determina natura exactă a acestor interacțiuni și cât de largi erau libertățile comunității urbane de pe limanul Nistrului.

Istoriografia problemei

În cadrul istoriografiei din jurul problemei statutului Cetății Albe în componența Țării Moldovei au fost exprimate mai multe opinii și versiuni cu privire la natura exactă a raporturilor existente dintre orășeni și puterea domnească. Aceste păreri pot fi clasificate în trei curente distincte, care: 1) afirmă existența unei

autonomii deosebite a Cetății Albe în comparație cu alte orașe și târguri din Țara Moldovei; 2) nu consideră că există temeiuri pentru a califica Cetatea Albă în calitate de centru urban cu statut deosebit; 3) reprezintă o variantă mixtă dintre cele două opțiuni menționate anterior sau oferă alte perspective în această chestiune.

Primul curent a fost exprimat pentru prima dată de către N. Iorga, care susținea în baza evenimentelor din jurul conflictului pentru fortificația de la gurile Niprului în 1455 Lerici între genovezi și locuitorii Cetății Albe că acțiunile hotărâtoare ale cetățenilor urbei de pe limanul Nistrului se datorau existenței aici a unui „guvern”, „care păstrase oarecare autonomie sub Moldoveni și avea, afară de Pârcălabul domnesc, pecetea sa, jupanii săi și bătrânii săi” [2, p. 116]. Gh. I. Brătianu dezvoltă în continuare această idee, afirmând că raporturile dintre domnie și Cetatea Albă erau comparabile cu precedentele existente în Europa Occidentală, aducând în calitate de exemplu procesul de integrare a comunelor Flandrei în componența Ducatului Burgundiei din aceeași perioadă [3, p. 396]. Această viziune a fost reiterată și dezvoltată în istoriografia recentă de către Ș. Papacostea [4, p. 68], Șt. Andreescu [5, p. 69-70], P. Bârnea [6, p. 15], V. Josanu [7, p. 176-178], L. Rădvan [8, p. 254, 406, 449], A. Krasnojon [9, p. 359], Șt. S. Gorovei [10, p. 216-217], D. Căprăroiu [11, p. 26] și I. Chirtoagă [12, p. 21]. Poziția diametral opusă referitor la statutul Cetății Albe în componența Moldovei a exprimat-o E. Denize, care afirma că situația politică a Cetății Albe și a altor pământuri de la frontiera de sud nu se deosebea cu nimic de restul teritoriilor Țării Moldovei, invocând în calitate de argumente prezența Belgorodului în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* și inscripția grecească de pe zidul unei fortificații a Cetății Albe, care menționa edificarea sa în 1399 pe timpul domniei lui Iuga de către boierul Costea [13, p. 15-16]. Cea de-a treia grupă reunește poziții mixte, care nu pot fi incluse în primele două curente. Dacă M. Balard [1, p. 148], V. Spinei [14, p. 188-189] și N. Russev [15, p. 30-31] presupun o mai mare influență a dregătorilor domnești numiți la Cetatea Albă, fără însă a avea îndoieli în existența unei autonomii a comunității urbane de pe limanul Nistrului, atunci P. Parasca [16, p. 103], I. Eremia [17, p. 122] și A. Simon [18, p. 53] oferă alte viziuni cu privire la problema respectivă, care vor fi prezentate mai detaliat în paginile de mai jos.

Rezultate obținute și discuții

Cel mai frecvent argument invocat în această privință reprezintă atestarea baterii monedei de tip Asprokastron și prezența aici a unor emisiuni deosebite în numele domniei fie pe timpul lui Alexandru cel Bun, fie pe timpul succesorilor săi în anii 1430' [19, p. 201]. În privința exemplarelor numismatice originare din Cetatea Albă, Gh. I. Brătianu remarcă, că acestea purtau atât numele orașului, cât și blazonul Țării Moldovei [3, p. 396]. Monedele din bronz au fost bătute aici și în jurul mijlocului secolului al XV-lea, purtând însemnele Moldovei și o cruce greacă, acompaniată de numele orașului, Asprokastron – o reafirmare puternică a elementului grecesc în Cetatea Albă. Acordarea unui drept atât de semnificativ, precum baterea monedei, se putea datora cointeresării din partea domniei de a crește prestigiul său internațional [8, p. 505]. Șt. Andreescu aderă la pozițiile lui N. Iorga și Gh. I. Brătianu, completând aceste observații de ordin numismatic cu mărturiile lui fra Bartolomeo di Giano din 12 decembrie 1438 și ale lui Sylvestros Syripoulos în „Memoriile” sale privind comerțul activ de sclavi de la Moncastro spre piața de la Constantinopol [5, p. 75-76].

Un alt argument menționat în cadrul istoriografiei române privind statutul deosebit al Cetății Albe este legată de importanța din punct de vedere ecleziastic al controlului asupra Cetății Albe: datorită prezenței mai îndelungate sau a revitalizării unei episcopii bizantine la Asprokastron, aceasta a devenit un instrument vital în procesul de recunoaștere a unei mitropolii ortodoxe pentru Moldova de către Patriarhia de la Constantinopol [8, p. 505]. Originile recunoașterii unei structuri ecleziastice recunoscute de Constantinopol sunt legate de inițiativa lui Petru I Mușat de alegerea lui Iosif, în calitate de episcop de Asprokastron [10, p. 196]. V. Mărculeț crede că episcopia de Asprokastron era echivalentă în acea perioadă cu titlul de căpetenie a întregii biserici ortodoxe din Moldova, aducând în calitate de argumente actele patriarhiei Constantinopolului din iulie 1401 [20, p. 241-242]. Astfel, în documentul patriarhal semnat pe 26 iulie 1401, prin care Iosif a fost în cele din urmă recunoscut ca mitropolit, se stipula că acesta „...a fost hirotonisit la început ca episcop legitim în Moldovlahia de către mitropolitul de Halici” [21, p. 269-273]. În același timp, în scrisoarea patriarhului ecumenic Matei I către Alexandru cel Bun din aceeași lună se menționa replica delegației

domnești trimise anterior: „chir Iosif, om de-al țării noastre și rudă a domnilor noștri... a fost hirotonisit episcop al Moldovlahiei de către mitropolitul de Halici, chir Antonios acela” [21, p. 273-277].

O altă întrebare legată direct de statutul Cetății Albe reprezintă episodul mențiunii lui Constantin, atestat împreună cu domnul Moldovei Petru Mușat, în actul emis la Caffa din 14 august 1386 [22, p. 45], care a fost utilizat în calitate de argument în favoarea existenței unui regim deosebit al portului nistrean [15, p. 30-31]. În cadrul istoriografiei române au fost exprimate trei versiuni principale referitoare la identitatea lui Constantin: Ș. Papacostea și P. Parasca afirmă că acesta era liderul unei formațiuni statale românești distincte din Țara de Jos, care putea fi aceeași persoană cu Costea voievod, atestat în Pomelnicul de la Bistrița din 1407 [22, p. 45-46; 16, p. 109-110]; V. Spinei îl asociază pe Constantin cu „un demnitar din subordinea lui Petru Mușat”, propunând echivalarea lui cu Costea viteazul, prezent în Sfatul domnesc al lui Roman I și Iuga [23, p. 383-384; 24, p. 3-4, 10-12]; C. Rezachevici și Șt. S. Gorovei au formulat opinii similare despre echivalența lui Constantin atestat în 1386 cu Constantin Koriatovici, cneazul Podoliei între anii 1385-1390 [25, p. 452; 10, p. 123-124]. Din păcate, nici una din cele trei versiuni nu poate fi confirmată în mod hotărâtor din cauza absenței oricărei mențiuni a titlului lui Constantin – o greșeală cauzată cel mai probabil de natura pur financiară a actului Massariei, a cărui scop principal era compensarea datoriei solului genovez Illario de Doria de 2000 de aspri pentru deplasarea spre Cetatea Albă pe cale maritimă [22, p. 46]. În cazul veridicității opiniei lui Ș. Papacostea, eroarea ar consta în utilizarea termenului *vayvoda* la singular; în cazul opiniei lui V. Spinei – punerea lui Constantin în fața domnului Moldovei; iar pentru ipoteza lui C. Rezachevici – absența titlului de cneaz sau duce al Podoliei, deținut de frații Koriatovici.

Alte mărturii documentare schițează existența unei comunități genoveze în orașul de pe limanul Nistrului în secolul XV. Conform unui privilegiu acordat genovezilor de Alexandru cel Bun în 1409, în Cetatea Albă exista un antrepozit comercial și un consul al comunității. În 1464 avem o atestare sigură în oraș a unui notar genovez, Georgio Pollo – funcția dată era necesară pentru confirmarea negocierilor comerciale ce aveau loc în limanul Nistrului. În același timp, în cadrul conciliului de la Konstanz în 1415, a participat de asemenea și o delegație din partea orașului Weissenburg, menționată alături de Chilia și Caffa – o referință probabilă la implicarea comunității catolice a Cetății Albe în acest eveniment major al Evului Mediu târziu [8, p. 502-503]. Ș. Papacostea afirmă că centrul comercial de pe limanul Nistrului nu a mai fost sub autoritatea Hoardei de Aur „spre mijlocul secolului XIV, ca de altminteri mai toate porturile însemnate de pe țărmul nordic al Mării Negre și de la gurile Dunării, în urma marelui război genovezo-tătar din această vreme”, iar până la momentul instaurării autorității moldovene la Cetatea Albă, acest centru comercial major se afla sub stăpânire genoveză. Odată ce orașul a ajuns sub controlul domnilor Moldovei, el ar fi rămas o „entitate autonomă, iar comunitatea genoveză a beneficiat de un statut privilegiat care i-a asigurat preponderența în activitatea comercială a așezării” [4, p. 68], iar poziția și influența genovezilor la Cetatea Albă erau într-atât de mari, încât cavalerul burgund Walerand de Wavrin afirmă că în 1445 „a ajuns... la un port numit Moncastro unde se află un oraș și o cetate care sunt ale genovezilor” [26, p. 83; 4, p. 70]. Șt. Andreescu aduce în calitate de argument suplimentar la această viziune faptul că genovezii din Caffa au beneficiat de un act comercial dat în 1409 de Alexandru cel Bun după modelul altor diplome similare oferite negustorilor din Lvov și Bistrița, sprijinindu-se doar pe mărturiile lui B. P. Hașdeu, care ar fi văzut personal documentul în cauză la Odessa, dar al cărui text nu este cunoscut până în prezent în cadrul istoriografiei problemei date [5, p. 69-70].

Detalii însemnate despre viața Cetății Albe în componența Țării Moldovei oferă cavalerul originar din Flandra, Guillebert de Lannoy (1386-1462). Fiind în călătorie prin teritoriile controlate de către Alexandru cel Bun în 1421, acesta vizitează și Cetatea Albă. Din informațiile expuse de către Guillebert de Lannoy, pentru subiectul nostru este important următorul fragment: „...Și am ajuns la o cetate întărită și port la Marea Neagră numită Moncastro sau Belgrad unde locuiesc genovezi, români și armeni” [26, p. 50]. Aceștia li se adaugă și grecii, activ antrenați în comerțul orașului [8, p. 503]. Informația dată poate indica raportul populației din interiorul Cetății Albe, italienii continuând să mențină întâietatea, fiind urmași deja de români și armeni.

Un fapt interesant pentru politica de frontieră a Moldovei reprezintă însă acțiunile militare izbucnite dintre Cetatea Albă și Caffa pentru fortificația de la Illice (cunoscută în istoriografia română și sub numele

de Lerici) în aceeași perioadă, când Alexandru mai era în viață și refugiat pe malul limanului Nistrului. Conform lui N. Iorga, conflictul cu genovezii a avut loc în mai 1455 pentru Illice-Lerici din gura Niprului, care aparținea familiei de comercianți Senarega. Cearta izbucnită din cauza prețului înalt cerut de frații Senarega pentru răscumpărarea unor cetățeni ai Moncastroului a evoluat spre violență: în rezultatul asaltului de pe mare, organizat de „jupanii” (în care N. Iorga vedea pe pârçalabii fortăreței) și „bătrânii” orașului de pe limanul Nistrului, punctul strategic de la revărsarea Niprului a fost capturat, provocând o ceartă dintre Caffa și Cetatea Albă [27, p. 122-123]. Șt. Andreescu propune o datare mai timpurie a evenimentelor cu un an mai devreme, în mai 1454, judecând după un act redactat la Genova pe 14 martie 1455 care conține descrierea incidentului izbucnit între frații Senarega și locuitorii Cetății Albe [28, p. 511]. Amplasarea exactă a castelului Illice contestate nu este cunoscută cu siguranță, dar cea mai promițătoare ipoteză este legată de situl Dneprovskoe-2 (raionul Oceakov, regiunea Nikolaev, Ucraina), în zona limanului râului Bugul de Sud. În cadrul cercetărilor arheologice efectuate în 2012 au fost descoperite la fața locului trei monede tătarești de argint, care au fost emise în numele hanilor Kici-Muhamed (1430-1444) și Said Ahmad (1445-1459), o monedă de argint a împăratului Trapezuntului Ioann al IV-lea (1429-1460), un groș moldovenesc de argint al lui Iliăș I și un semigroș moldovenesc de argint, care aparține tipului emisiei din anii 1415-1430 pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun. În baza acestui material numismatic și al locației avantajoase a sitului Dneprovskoe-2 la gurile Bugului de Sud și al Niprului, istoricii ucraineni O. V. Gospodarenko și E. V. Oleinichenko au ajuns la concluzia că cetatea Illice-Lerici împreună cu portul său reprezenta un loc de tranziție a căii comerciale dintre Cetatea Albă și Caffa, care a devenit un punct de interes nu doar pentru genovezi, dar și pentru domnii Moldovei încă dinainte de conflictul izbucnit în 1454-1455 [29, p. 185-190].

Cazul cuceririi fortificației de la Illice rămâne a fi unul din principalele episoade discutate în cadrul istoriografiei privind gradul de independență pe care îl dețineau autoritățile locale a Cetății Albe în raporturile cu domnia și cu partenerii sau concurenții lor comerciali externi. N. Iorga vedea în incidentul de la gurile Bugului și Niprului o manifestare a deciziilor autonome din partea „jupanilor” orașului [27, p. 122-123]. Conform lui Ș. Papacostea, inițiativa ocupării de către locuitorii Cetății Albe a fortificației genoveze de la Lerici a avut loc cu asentimentul domniei, iar conflictul era desfășurat din cauza comerțului de sclavi, care se desfășura în ambele puncte și provoca rivalități între negustorii de pe limanul Nistrului și cei din coloniile genoveze în Crimeea [4, p. 70]. Șt. Andreescu infirmă aprecierea lui N. Iorga jupanilor amintiți în evenimentele din 1455 în calitate de reprezentanți ai comunității orășenești și aduce în calitate de argumente mențiunile lui Iurghici în calitate de jupan în actele notariale genoveze redactate la Constantinopol și Pera pe 30 ianuarie și 8 martie 1453 [5, p. 71-72; 28, p. 511]. A. Simon sugerează un alt scenariu al rolurilor jucate de puterea domnească și cea locală: inițial genovezii au adresat un protest către Petru Aron, contând pe cooperarea lui împotriva acțiunilor orășenilor din Cetatea Albă. Conform istoricului român, situația s-a schimbat în defavoarea Caffei către septembrie 1455: după decesul lui Alexandru al II-lea, Petru Aron a devenit stăpân peste Moldova și Cetatea Albă, luând măsuri de fortificare a cetății Illice și neacceptând reîntorcerea ei genovezilor. Pe de altă parte însă, istoricul român admite existența unui *dominus* al Cetății Albe deosebit de figura voievodului de la Suceava, menționat în actele genoveze din 1458 în calitate de una din cele patru puteri pontice, care și-ar fi păstrat acest statut deosebit până în anii 1470'-1480' [18, p. 53, 55]. I. Eremia îi numește pe „moldovenii din Cetatea Albă” în calitate de autori ai cuceririi castelului Lerici, fără a specifica însă cât de mare era gradul de inițiativă din partea localnicilor sau din partea puterii domnești [17, p. 122]. I. Chirtoagă formulează o aluzie indirectă la rolul mai important al orașului de pe limanul Nistrului, afirmând că fortificația de la Lerici ar fi rămas după 1455 în componența Țării Moldovei „prin intermediul Cetății Albe” [12, p. 25].

Aceste fapte menționate au generat apariția mai multor păreri referitoare la un statut special al Cetății Albe în componența Țării Moldovei. Cum s-a menționat mai sus, N. Iorga argumenta în baza evenimentelor din jurul conflictului pentru fortificația de la Lerici la gurile Niprului în 1455 faptul că acțiunile hotărâtoare ale locuitorilor Cetății Albe se datorau existenței aici a unui „guvern”, „care păstrase oarecare autonomie sub Moldoveni și avea, afară de Pârçalabul domnesc, pecetea sa, jupanii săi și bătrânii săi” [2, p. 116]. P. Bârnea afirmă că „din momentul încorporării în Țara Moldovei orașul a avut o comunitate urbană privilegiată într-un anumit fel, statutul căreia s-a păstrat pe parcursul primei jumătăți a secolului XV” [6, p. 15].

V. Josanu preia vechile teze expuse de N. Iorga, afirmând că la Cetatea Albă ar fi activat o persoană cu funcții reprezentative a comunității locale, care ar fi fost consemnată sub titlul de „dominus Maurocastrii” în mesajul guvernului Veneției către bailul din Constantinopol din 19 aprilie 1435 despre planurile deschiderii comerțului cu Maurocastrum și trimiterii unei corăbii pe an spre Cetatea Albă – decizie luată în baza negocierilor duse anterior cu „*pater illius qui dominatur Maurocastro, qui colloierus est*” [7, p. 176-177] și sub titlul de „*magnifico ac spectabilibus dominus jupano et senioribus Albicastro*” în actul genovez emis la Caffa din 14 martie 1455 [7, p. 178; 30, p. 32-34].

Ce-i drept, mențiunea unui „dominus Maurocastrii” în tratativele duse între anii 1435-1436 de venețieni privind deschiderea comerțului cu Cetatea Albă prin intermediul tatălui „stăpânului Maurocastroului” nu înseamnă numaidecât că la acel moment orașul în cauză deținea o libertate deplină în interacțiunile sale cu partenerii externi. Conform lui Șt. Andreescu, călugărul care a participat la tratative cu Marino Zane, fostul bail venețian la Constantinopol, putea fi doar vicarul mitropoliei Moldovei, care, spre deosebire de mitropoliții greci ce s-au aflat între anii 1416-1453 doar în capitala Imperiului Bizantin, a activat pe teritoriul propriu-zis al Țării Moldovei. Acest lucru reiese din promisiunile călugărului despre scutirile de taxe, care erau prerogative ale domnului și nu a pârcălabului. Aducând exemplele mențiunii lui Iuga protopopul din actul lui Iliș I și Ștefan al II-lea din 7 decembrie 1436 și a prezenței semnăturii „Protopopul Constantin și vicar al Moldovei” pe actul unirii de la Florența din 5 iulie 1439, precum și aflarea la acel moment a Bizanțului în stare de conflict cu Genova, istoricul român susține că călugărul care a negociat cu bailul venețian era la fel un vicar al Moldovei, iar întâlnirea putea fi organizată de autoritățile bizantine [5, p. 70, 73-74].

N. Russev propune o viziune mixtă privind guvernarea Cetății Albe, a cărei comunitate diversă este descrisă ca „un organism autogestionat”, care „și în Moldova avea nevoie de drepturi și privilegii, care nu posedau alte orașe”. Argumentele sale principale pentru susținerea acestei teze reprezintă versiunea greacă a istoriei Sf. Ioan cel Nou, conform căreia moaștele sfinte au fost transferate la Suceava pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun doar după obținerea permisiunii din partea căpeteniilor de la Cetatea Albă; episodul refugiului lui Alexandru al II-lea, fostul domn al Moldovei, la Cetatea Albă în ultimii săi ani de viață; conflictul dintre locuitorii Cetății Albe și genovezi pentru castelul Lerici; instrucțiunile Republicii Sf. Gheorghe acordate administrației Caffei din 1458 și 1472 de a întreține legături bune cu „stăpânul sau comunitatea Moncastroului”. În același timp însă, N. Russev afirmă că Cetatea Albă se supunea direct autorității domnești și pârcălabilor numiți aici, care dețineau prerogative militare, administrative și judecătorești [15, p. 30-31]. A. Krasnojon reiterează tezele expuse de P. Bârnea și N. Russev, reliefând însă faptul că „limitele cronologice ale existenței acestui statut (autonom – n.n.) încă variază în diferite lucrări științifice. Se pare că autonomia orașului era o categorie cu variabile foarte schimbătoare pe parcursul timpului” [9, p. 358-359]. E. Denize, dimpotrivă, afirmă că situația politică a Cetății Albe și a altor pământuri de la frontiera de sud nu se deosebea cu nimic de restul teritoriilor Țării Moldovei, invocând în calitate de argumente prezența Belgorodului în *Lista orașelor rusești*, și inscripția grecească de pe zidul unei fortificații a Cetății Albe, care menționa edificarea sa în 1399 pe timpul domniei lui Iuga de către boierul Costea [13, p. 15-16]. D. Căprăroiu susține că instalarea puterii domnești la Cetatea Albă a avut loc „probabil printr-un condominiu cu presupusa colonie genoveză aflată deja pe loc” [11, p. 26], iar I. Chirtoagă de asemenea crede în existența unei influențe puternice a Caffei asupra comunității genoveze din Cetatea Albă în primii săi ani ca parte componentă a Țării Moldovei [12, p. 21].

Aceste mărturii și viziuni contradictorii complică crearea unui tablou general al caracterului puterii teritoriale proiectate de voievozii de la Suceava la gurile Nistrului. Pentru a clarifica statutul Cetății Albe, este necesar de a determina evoluția exactă a rolului reprezentanților domnești numiți aici până la cucerirea orașului de către otomani în 1484. Primul pârcălab cunoscut al Cetății Albe a fost Iurghici, prezent pentru prima dată în Sfatul domnesc al lui Ștefan al II-lea pe 6 martie 1443 și până la ultima sa amintire din cancelaria aceluiași voievod pe 14 ianuarie 1447 [24, p. 314-316, 383-384]. Următorii pârcălabi au devenit Petru, menționat în Sfatul domnesc al lui Alexandru al II-lea pe 26 mai 1449, și Stanciul, care a fost menționat pentru prima dată ca sfetnic al lui Alexandru al II-lea în același document amintit mai sus și ca dregător al Cetății Albe în actul aceluiași voievod din 26 ianuarie 1453 [31, p. 3-4, 33-36], după care acesta a fost suc-

cedat de Vlaicu, unchiul lui Ștefan cel Mare, care a servit în calitate de pârcălab al orașului de pe limanul Nistrului între anii 1457-1462 [32, p. 81].

Într-un studiu preconizat pentru publicare în viitorul apropiat vom aduce argumente în favoarea completării dregătorilor domnești numiți în Cetatea Albă cu numele lui Giula căpitanul, Mihail căpitanul, Dragoș staroste și Giurgiu de la Frătăuți, prezenți în Sfatul domnesc al voievozilor de la Suceava, care au deținut titlul de staroste între anii 1387-1439 și a căror poziții de frunte printre alți sfetnici domnești se datora valorii deosebite, pe care domnii Moldovei o acordau centrului comercial de pe limanul Nistrului, precum și intenției de a proiecta într-un mod cât mai eficient puterea sa în regiunea sus-menționată. Acești patru dregători pot fi incluși în rândurile predecesorilor lui Iurghici în calitate de persoane responsabile pentru administrarea și apărarea Cetății Albe datorită analizei carierei lor politice după mențiunile depistate în hrisoavele domnești, echivalenței dintre stărostie și pârcălabie în calitate de dregătorii teritoriale [33, p. 167; 34, p. 89], precum și datorită utilizării metodei excluderii altor dregătorii teritoriale ocupate de alți boieri în Țara Moldovei pe acele timpuri. Cu alte cuvinte, domnia mereu a avut un reprezentant al său în principalul său port de pe limanul Nistrului, sugerând o poziție puternică a autorității voievodului de la Suceava în raport cu cetățenii orașului.

În contextul căderii Constantinopolului în 1453, izgonirii mitropolitului de atunci al Moldovei Iachint în martie 1454 [18, p. 53] și vulnerabilității pozițiilor coloniilor genoveze din Crimeea [4, p. 70-72; 12, p. 26], nu putem susține cu hotărâre că acțiunea întreprinsă de locuitorii Cetății Albe ar semnala numaidecât o autonomie semnificativă a comunității locale, deoarece nu există mărturii documentare directe care ar sugera adoptarea unei asemenea inițiative de atac independent asupra fortificației de la Lerici împotriva fraților Senarega fără consultații sau o coordonare prealabilă cu puterea domnească. Dimpotrivă, se poate observa un interes particular al domnului Moldovei de a impune un nou echilibru de forțe în spațiul nord-vest-pontic defavorabil genovezilor prin intermediul supușilor săi de la Cetatea Albă. Astfel, episodul cuceririi Illice-Lerici nu poate servi în calitate de argument de afirmare sau infirmare a existenței unor relații speciale dintre puterea centrală și comunitatea urbană pestriță de pe limanul Nistrului.

Conflictul pentru Illice s-a derulat pe fundalul cooperării militare a tătarilor din Crimeea cu otomanii în același an, când Caffa a fost asediată pe uscat de către nomazi și pe mare de o flotă turcă. Această amenințare critică i-a determinat pe genovezi să accepte plata tributului atât către hanul Crimeii Haci Giray, cât și către Mehmed al II-lea. Succesul obținut de cei doi și pasivitatea Poloniei l-a impus pe Petru Aron să accepte de asemenea achitarea tributului către Poarta otomană. Cooperarea turco-tătară s-a sfârșit odată cu extinderea dominației Imperiului Otoman pe litoralul pontic al Asiei Mici între anii 1459-1461 [35, p. 291-292]. În septembrie 1461 Haci Giray a acordat regelui Poloniei Cazimir al IV-lea un yarlık prin care a confirmat drepturile monarhului polon asupra unui șir de localități în zona dintre Nipru și Nistru, fiind o reactualizare a yarlık-ului emis de hanul Hoardei de Aur Tokhtamâș către Vytautas, marele duce al Lituaniei. Privilegiul oferit regelui Poloniei era în avantajul acestuia, fiindcă Uniunea polono-lituaniană securiza astfel stabilitatea hotarului de sud și prezența teritoriilor dintre Nipru și Nistru în subordinea Lituaniei. Apropierea hanatului Crimeei și Poloniei a dus la decizia Caffei de a intra sub vasalitatea lui Cazimir al IV-lea în 1462, primind undă verde din partea lui Haci Giray [35, p. 293-294].

Considerând normalizarea relațiilor dintre Moldova și Polonia, precum și existența unor puncte de interes comune între Ștefan cel Mare și Haci Giray, nu este exclusă continuarea unei prezențe moldovene la Illice, cel puțin până la atacul tătar asupra Moldovei din 1471. Există câteva indicii în favoarea acestei date. În primul rând, oficialii din Caffa au raportat autorităților Genovei despre atacul unei puternice oaste tătare asupra nordului Moldovei până la târgul Siretului, capturând în acest proces mulți sclavi și vite. În al doilea rând, începutul normalizării relațiilor moldo-genoveze are loc către sfârșitul anului 1473 în contextul detronării lui Radu cel Frumos și conflictului iminent al Moldovei cu Imperiul Otoman. În actul genovez datat din 17 noiembrie 1473 este atestată sosirea la Caffa a unui sol domnesc cu propunerea „de a încheia pacea”. Negocierile au continuat în anul următor; oficialii Caffei anunțau autoritățile centrale de la Genova la 14 septembrie 1474 despre trimiterea unui sol la voievodul de la Suceava cu scopul restabilirii păcii și libertății circulației cetățenilor genovezi în principatul est-carpatic [4, p. 71-72]. Absența oricăror clauze sau mențiuni a problemei fortăreței Illice sugerează abandonarea acestei probleme în raporturile moldo-ge-

noveze, însă această concluzie, din păcate, nu poate confirma sau infirma pierderea de către Țara Moldovei a controlului asupra punctului strategic de la gurile Bugului și Niprului către acea perioadă. Însă chiar și în circumstanțele declanșării ostilităților deschise împotriva Imperiului Otoman, domnul Moldovei a ținut în vizor vectorul pontic al proiectării influenței sale: marea solie trimisă de Ștefan cel Mare la Veneția în primăvara anului 1477 a înștiințat conducerea Republicii Sf. Marco despre intenția domnului Moldovei de a elibera Caffa și întreaga Crimeea de sub controlul otoman [4, p. 73].

Revenind însă la situația Cetății Albe către începutul domniei lui Alexandru cel Bun, se atestă o consolidare a autorității domnești asupra orașului și a regiunii înconjurătoare după mai multe decenii de instabilitate politică. În primul rând, se atestă sistarea emisiunii monedelor de tip Asprokastron, care au fost descoperite doar în Cetatea Albă. Datarea lor este incertă, fiind propusă în calitate de versiune mijlocul secolului XV în perioada domniilor lui Alexandru al II-lea și Petru Aron. Alte ipoteze plasează aceste monede în a doua jumătate a anilor 1430' sau în perioada domniei lui Alexandru cel Bun [19, p. 201]. În orice caz, faptul dat indică decăderea influenței comunității grecești în cadrul Cetății Albe, care ar coincide la rândul său cu etapa finală a existenței Imperiului Bizantin înainte de căderea sa în 1453.

În al doilea rând, demnitarii numiți la Cetatea Albă apar tot mai frecvent în cadrul Sfatului domnesc al lui Ștefan cel Mare. Noul pârcălab și unchiul domnului Moldovei, Vlaicu s-a preocupat de repararea și consolidarea sistemului defensiv al cetății, apărarea acestui segment al frontierei în fața unor posibile atacuri venite din exterior, administrarea propriu-zisă a orașului etc. Vlaicu este atestat documentar ca pârcălab al acestei cetăți până la 3 decembrie 1462, dar perioada activității sale aici putea să fie de o durată mult mai lungă – V. Eșanu aduce în calitate de argument apariția lui Vlaicu în calitate de pârcălab al Cetății Albe în 1463 într-o inscripție de pe o carte manuscrisă cumpărată de el de la diacul Trifu și propune ca termen limită anul 1466 [32, p. 81-82]. După Vlaicu se atestă fenomenul dublării numărului de pârcălabi responsabili pentru Cetatea Albă și ținutul înconjurător – tendință care a fost inspirată cel mai probabil de cazul cetății Chilia, care după recucerirea sa forțele domnești în 1465 a fost gestionată la fel de doi dregători [32, p. 94-95]. Succesorii săi în calitate de pârcălabi ai Cetății Albe au devenit Stanciu (fostul reprezentant domnesc în aceeași cetate dinainte de înscăunarea lui Ștefan cel Mare) și Zbierea între anii 1466-1470 [31, p. 187, 245-246]; Stanciul, Zbierea și Belco (Bâlco) între 28 mai și 18 iulie 1470 [31, p. 247-248, 251-253]; Luca și Belco între anii 1471-1474 [31, p. 255-257, 296-298], Luca și Gherman între anii 1475-1476 [31, p. 299-301, 312-313], Duma, fiul lui Vlaicu și vărul lui Ștefan cel Mare, și Gherman între 1478-1480 [31, p. 318-320, 351-352]. Ultimii pârcălabi moldoveni la Cetatea Albă din 1 februarie 1481 și până la căderea orașului în fața forțelor otomane în 1484 au fost Gherman și Oană, care au căzut în timpul asediului fortăreței de pe limanul Nistrului [31, p. 355-357, 401-403; 32, p. 83].

Un alt semn al implicării tot mai active a puterii domnești la Cetatea Albă este consemnată într-un fragment al cronicii spaniole din secolul XVI, consacrate istoriei Imperiului Otoman și păstrate în cadrul Bibliotecii Naționale de la Paris. Moldova lui Ștefan cel Mare este menționată în acest izvor narativ cu ocazia episodului evadării celor 300 de tineri trimiși de la Caffa la Constantinopol prin acapararea navei împreună cu prada din orașul genovez și debarcarea lor la Cetatea Albă. Acești tineri ar fi dus tratative direct cu domnul Moldovei în portul de pe limanul Nistrului, propunându-i să le dea două părți din prada lor în schimbul trecerii libere prin țara sa spre Polonia, Ungaria, Italia sau Genova. Cererile tinerilor creștini au fost îndeplinite de către domnul Moldovei, care ulterior a refuzat să întoarcă nava, bogățiile și prizonierii ceruți de solii turci. Conform cronicii spaniole, aceste știri ar fi stat la originea deciziei lui Mehmed al II-lea de a trimite oastea lui Suleiman pașa împotriva Moldovei [36, p. 323-325].

Concluzii

Statutul Cetății Albe în componența Țării Moldovei și raporturile comunității locale cu puterea domneasă au trecut printr-o dinamică specifică pe parcursul a mai multor decenii. Dacă inițial putem vorbi despre un rol special jucat de greci și genovezi în principalul port al Țării Moldovei pe Marea Neagră, către începutul domniei lui Ștefan cel Mare se observă o diminuare a indicilor unei poziții privilegiate a acestor două comunități în raport cu reprezentanții domnești. Grecii au deținut un loc important datorită circumstanțelor întemeierii Mitropoliei Moldovei în baza vechiului episcopat al Asprokastronului și recunoașterii sale ul-

terioare de Constantinopol, iar principala manifestare a acestui fapt putea fi gestionarea emisiei monetare de la Cetatea Albă în anii domniei lui Alexandru cel Bun și, în special, a semigroșilor moldovenești cu imaginea unei cruci și semigroșii cu inscripția în greacă „Asprokastron” – ultimele circulând preponderent în interiorul orașului [19, p. 201, 211], deși un exemplar a fost depistat în împrejurimile Sevastopolului de astăzi în Crimeea [37, p. 348, 350-351]. Genovezii și-au continuat activitatea lor îndelungată aici încă din perioada dominației Hoardei de Aur, iar numărul semnificativ al italienilor stabiliți la Cetatea Albă era atestat în prima jum. a sec. XV de călătorii străini occidentali, precum Guillebert de Lannoy în 1421 sau Walerand de Wavrin în 1445.

În același timp, nu credem că comunitatea orășenească în ansamblul său a deținut un regim unic de privilegii conferite din partea puterii domnești. Reconstituirea șirului de dregători numiți de către voievodul de la Suceava sugerează proiectarea puterii lor teritoriale încă din perioada domniei lui Petru I Mușat în mod întrerupt, inclusiv și în epoca luptelor pentru tronul Țării Moldovei dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Precum și în alte centre urbane din voievodatul românesc est-carpatic, comunitățile etno-confesionale locale au beneficiat de un set de privilegii din partea puterii centrale [8, p. 427-428] și nu există temeieri majore de a considera Cetatea Albă ca o excepție. În această privință vom remarca paralela lui L. Rădvan dintre existența acestor două comunități și localizarea în izvoarele timpului a celor două toponime, Moncastro și Maurocastro, la gurile Nistrului [8, p. 505], ce ar sugera divizarea grecilor și genovezilor în două spații teritoriale distincte.

Unicul argument împotriva acestei afirmații ar putea fi fenomenul continuării emisiunii monetare aici și după căderea influenței tătărești, dar, după cum putem observa în cazul Chilieii și a „asperii argenti de Licostomi”, baterea unei monede proprii nu sugerează numai decât o autonomie politică deținută de comunitatea locală, ci mai probabil din motive economice: compensarea deficitului de bani aflați în circuit și introducerea unui nominal similar pentru consolidarea intereselor de piață [38, p. 133-134]. Odată cu venirea lui Ștefan cel Mare la putere, putem susține că autoritatea domnească a început să crească în comparație cu diminuarea influenței orășenilor, acest fenomen fiind strict legat atât de factori externi, precum căderea Constantinopolului în 1453 și izolarea tot mai mare a coloniilor genoveze din Genova (care au devenit tot mai dependente de contactele comerciale și de tranzit cu Țara Moldovei), dar și de rolul tot mai mare al pârcălabilor domnești (mai ales în contextul izbucnirii conflictului cu Imperiul Otoman), care apar în mod regulat printre membrii Sfatului domnesc.

Referințe:

1. BALARD, M. *La Romanie génoise (XIII-début du XVe siècle)*. Vol. I, Rome: Ecole française de Rome, 1978, 1046 p.
2. IORGA, N. *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899, 419 p.
3. BRĂTIANU, Gh. I. *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*. Ed. a 2-a, rev., Iași: Polirom, 1999.
4. PAPACOSTEA, Șt. *Moldova lui Ștefan cel Mare și genovezii din Marea Neagră*. În: *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, 1992. Tomul XXIX, p. 67-73.
5. ANDREESCU, Ș. Note despre Cetatea Albă. În: *Studii și materiale de istorie medie*, 2000, Vol. XVIII, p. 57-77.
6. БЫРНЯ, П. К вопросу об автономии Белгорода в конце XIV - начале XV в. *Проблемы истории и археологии Нижнего Поднепровья*. Тез. докл. конф. Белгород-Днестровский, 1995, p. 14-15.
7. JOSANU, V. Statutul politico-juridic al orașului Cetatea Albă în cadrul Țării Moldovei. În: *Anuarul Institutului De Cercetări Socio-Umane Sibiu*, 2013, Vol. XX, p. 169-194.
8. RĂDVAN, L. *Orașele din Țările Române în Evul Mediu: sfârșitul secolului al XIII-lea începutul secolului al XVI-lea*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011, 656 p.
9. КРАСНОЖОН, А. В. *Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре. История строительства*. Кишинев: Stratum Plus, 2012, 411 p.
10. GOROVEI, Șt. S. *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ed. a 2-a, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, 387 p.

11. CĂPRĂROIU, D. Chronology and Numismatic Inferences of the first Mușatin Stone Fortresses. În: *Annales d'Université Valahia Targoviste Section d'Archéologie et d'Histoire*. 2016. Tome XVIII, Numéro 2, p. 25-31.
12. CHIRTOAGĂ, I. *Târguri și cetăți din sudul Moldovei (sec. al XIV-lea – sec. al XIX-lea)*, Chișinău: UNU, 2022, 272 p.
13. DENIZE, E. *Problema Basarabiei, de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*, Aalborg: Editura Dorul, 2001, 160 p.
14. SPINEI, V. Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei. În: *Analele Brăilei, serie nouă*, 1993. An I. Nr. 1, p. 171-236.
15. РУССЕВ, Н. Д. Два варианта городской истории средневекового Причерноморья – Белгород и Олешье. În: *Генуэзская Газария и Золотая Орда*. Кишинёв: Stratum Plus, 2015, p. 19-38.
16. ПАРАСКА, П.Ф. *Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства*, Кишинёв: Штиинца, 1981. 176 p.
17. EREMIA, I. *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei: (de la origini până la începutul sec. al XVI-lea)*, Chișinău: Pontos, 2010, 216 p.
18. SIMON, A. John Hunyadi between Belgrade and Cetatea Albă in the 1450'. În: *Banatica*, 2009, Vol. 19, p. 41-59.
19. БЫРНЯ, П. П., РУССЕВ, Н. Д. *Монеты средневековой Молдавии (историко-нумизматические очерки)*. În: *Stratum plus*, 1999, Nr. 6, p. 176-262.
20. MĂRCULEȚ, V. *Cu privire la începuturile Mitropoliei Moldovei. Noi considerații asupra datei întemeierii eparhiei moldovene*. În: *Carpica*, 2008, Vol. XXXVII, p. 232-246.
21. MIHĂESCU, H., TEOTEOI, T., LĂZĂRESCU, R., TANAȘOCA, N. Ș. (ed.). *Fontes Historiae Daco-Romanae (Izvoare privind Istoria României)*. Vol. IV, București: Ed. Academiei, 1982.
22. PAPACOSTEA, Ș. *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*. În: *Studii și materiale de istorie medie*, 1973, Vol. VI, p. 43-59.
23. SPINEI, V. *Moldova în secolele XI-XIV*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, 383 p.
24. CIHODARU, C., CAPROȘU, I., ȘIMANSCHI, L. (ed.). *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, (1384-1448)*, Vol. 1, București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 605 p.
25. REZACHEVICI, C. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova: a. 1324-1881*, București: Ed. Enciclopedică, 2001, 861 p.
26. HOLBAN, M. (ed.). *Călători străini despre Țările Române*. Vol. I, București: Ed. Științifică, 1968, 587 p.
27. IORGA, N. *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București: Tipografia „Tiparul Românesc”, 1925, 326 p.
28. ANDREESCU, Șt. *Politica pontică a Moldovei: Ștefan cel Mare și castelul Illice*. În: *Revista istorică. Seria nouă*, 1996, Vol. 7, Nr. 7-8, p. 511-520.
29. ГОСПОДАРЕНКО, О. В., ОЛЕЙНИЧЕНКО, Е. В. *К проблеме локализации замка Лериче-Илличе в свете новых нумизматических находок*. În: *Древнее Причерноморье*, 2013, Выпуск X, p. 185-190.
30. IORGA, N. *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, Vol. III, București: Imprimeria Statului, 1897, 107 p.
31. ȘIMANSCHI, L., IGNAT, G., AGACHE, D. (ed.). *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, (1449-1486)*, Vol. 2, București: Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1976, 648 p.
32. EȘANU, V. *Înalți demnitari ai lui Ștefan cel Mare: pârcălabi ai cetăților de margine*. În: *Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice*, 2013, Nr. 1(4), p. 80-98.
33. NISTOR, I. I. *Istoria Românilor*. Vol. I, București: Biblioteca Bucureștilor, 2002, 661 p.
34. PÎNZAR, A. *Hotarul de Nord al Moldovei (de la formare, în secolul al XIV-lea, până la statornicirea lui pe Ceremuș, Colacin și Nistru)*, Iași: Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2016, 475 p.
35. PIENARU, N. *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hanatul din Crimeea. O controversă: prima incursiune tătară în Moldova*. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine: simpozion*: Putna, 2004, Suceava: Mușatinii, 2004, p. 275-306.
36. IOSIPESCU, S. *O cronică neștiută a Moldovei sub Ștefan cel Mare și o hartă franceză a Mării Negre de la începutul secolului XVI*. În: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine: simpozion*: Putna, 2004, Suceava: Mușatinii, 2004, p. 323-336.
37. АЛЕКСЕЕНКО, Н. А., ДЕРГАЧЕВА, Л. В., ЦЕПКОВ, Ю. А. *Новые находки молдавских монет в юго-западном Крыму*. În: *Stratum plus*, 2014, Nr. 6, p. 347-353.

38. DERGACIOVA, L. *Asperi argenti de Licostomo*. În: ASPETSBERGER, A., BOROS, M., HARTNER, J., HYLLA, A., LÖRNITZO, A., PROKISCH, B. (Hrsg.). *Swer den pfenninc liep hât: Festschrift für Hubert Emmerig zum 65. Geburtstag*. Wien: Österreichische Forschungsgesellschaft für Numismatik, 2023, p. 125-140.

Date despre autor:

Alexandru BEJENARU, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice, asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.

ORCID: 0000-0001-6508-3917

E-mail: bejenaru.alexandr@gmail.com

Prezentat la 08.04.2024